

Antal Attila

A közösségi reprezentáció néhány változata az erdélyi magyar lírában

Közösségi lírának a Világirodalmi lexikon az ősköltészetet s a primitív irodalom keretein belül megtalálható szokásköltészetet nevezi.¹ Henryk Markiewicz a lírai művek hagyományos osztályozását ismertetve szól a lírai alany jellegét figyelembe vevő felosztásról, mely szerint létezik – a „szerzői én” lírája, az álarc líra s a szereplíra mellett – individuális és kollektív líra, ám e kategóriákat nem jellemzi.² A közösségi líra fogalmát értelmezve a Barta János – Kardos László – Nagy Miklós féle egyetemi jegyzet leszögezi, hogy ezen a címen nem az ősi korok kollektív líráját tárgyalja, hanem azt a közösségi lírát, mely az újkori társadalmon belül fejlődik ki. „A modern társadalomban – írja a jegyzet – a közösségi líra megszületésére módot ad az egyéni emóció szemhatárának, átfogó erejének megnövekedése. Az a szubjektív érzés, mely az egyéni dalolásban megszólal, kibővül, tartalmában egyénfölöttivé válik, úgy, hogy a lírai alany, a magányos költő egy közösség érzéseit tolmácsolja. A magányos költőn keresztül tehát a közösség válik lírai alannyá, az egyén ennek csak mintegy szócsöve. Másfelől az is lehetséges, hogy a meglévő nagy közösségi emóció hatalmába keríti a költőt (...) úgy, hogy a maga egyediségében szinte eltűnve tisztán a közösség érzéseit szólaltatja meg. Forradalmi indulók, csatadalok, vallásos énekek születtek így.”³ Péczely László a lírai műveket osztályozva Markiewiczhez hasonlóan megkülönböztet individuális és kollektív lírát. „Az előbbi a költő személyes, a közösség érdekeit és problémáit nem érintő élményeiről számol be, a másik közösségi, társadalmi, politikai, nemzeti, az egész emberiséget érintő problémákat, gondolatokat, érzéseket, törekvéseket tartalmaz.”⁴ Hozzáteszi, a felhívó jelleg, a mozgósítás a kollektív líra körében általános. Megjegyzi azt is, hogy a grammatikai többes első személy is utal a kollektív jellegre.⁵ A témát érintve Tamás Attila így ír: „Az értékes művek alkotásához szükséges energiákat nem ritkán éppen azok a pszichikai tényezők termelik ki, amelyek emberek, embercsoportok ügyével vállalt azonosulások, s esetleg ennek eredménye-

¹ *Világirodalmi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 654.

² Henryk MARKIEWICZ: *Az irodalomtudomány fő kérdései*. Gondolat Kiadó, Bp., 1968. 141.

³ BARTA János – KARDOS László – NAGY Miklós: *Bevezetés az irodalomelméletbe és az irodalomtudományba*. Tankönyvkiadó, Bp., 1966. 88.

⁴ PÉCZELY László: *Bevezetés a műelemzésbe*. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 289.

⁵ Uo.

ként támadó konfliktusok nyomán formálódnak meg.”⁶ Ez az azonosulás, elkötelezettség, teszi hozzá, elsősorban a témaválasztást és az esetleges gondolati s vele összefüggő érzelmi-indulati tényezőket határozza meg.⁷ (Erős érzelem, indulat jelenik meg többnyire az ilyen versekben, teszem hozzá én.) Pomogáts Béla jegyzi meg Reményik Sándor költészetéről szólva, hogy a közéleti költészetnek (lásd: Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Vajda, Ady, Kassák, Illyés) hagyományosan retorikus jellege van.⁸ Folytathatnám a szemlézést, de az eddigiek alapján is kirajzolódik, hogy milyen sajátságokkal is bír a par excellence közösségi líra.

E jegyek az 1918-as összeomlást követően Erdélyben Reményik Sándor költészetében jelentek meg először. A költő Végvári név alatt megjelentetett költeményei a kisebbségi helyzetbe került magyarság erősítésére, vigasztalására vállalkoznak, s kitartásra ösztönöznek. Íme a verscsoport egyik reprezentatív alkotásának, az *Erdély magyarjaihoz* címűnek az első strófája:

„Hadd jöjjön hát, aminek jönni kell,
Idők lavináját ernyedt karok
Ha többé fel nem tartják!
De mi simuljunk össze, magyarok!
Kiáltó szó ha nem lehattünk már:
Egy titkos társaság legyünk!
Kivándorolni, elbujdosni? Nem!
Mi innen nem megyünk!”

Reményik a húszas évek elején búcsút int a Végvári-szerepnek, s bár ír még erős indulati töltésű verset a közösség gondjairól (pl. *Templom és iskola; Ahogy lehet*), ezek inkább kivételnek számítanak rezignáltabb, szelídebb hangú művei között. A verstípus azonban, ha módosul, variálódik is, tovább él Erdélyben.

Tompa László *Lófüröszte* életképet emel példázattá, majd az ábrázolt kisvilágot kitágítva a helyállás képességét mint a székelység mindenütt megőrzött s a jövőben is megmaradó tulajdonságát mutatja be („álltak, ahol csak állniok kellett”; „itt fognak állni örökké”).

A kommunista diktatúra idején született hasonló, közösségi érdekű alkotások közül értékei s hatása okán Kányádi Sándor (Illyés Gyulának ajánlott) *Krónikás énekét* érdemes kiemelni. A vers a múlt védekező harcait idéző képekkel tudósít az 1980-as évekre kilátástalannak tűnő helyzetbe került romániai magyarság ál-

⁶ TAMÁS Attila: *Esztétika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 1994. 68.

⁷ Uo.

⁸ POMOGÁTS Béla: *Templom és iskola (Reményik Sándorról)*. In: *Erdély hűségében*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 153.

lapotáról és sugall (pátosztalan!) helytállást. Az itt következő részlet a mű csúcspontja:

„a zsoldosok az elmaradt
 hópénzért kiabálnak
 a tisztjeik
 az átállás esélyeit
 latolgatják suttyomban
 szorosra húzzák a hevedert
 s a tönkrevert
 védők közt kilovagolnak
 van aki sír
 van aki hallgat
 akik elmentek közülünk
 nem voltak közülünk valók
 mert ha közülünk valók lettek volna
 nem mentek volna el
 szétosztjuk az úr testét
 utolsó kenyerünket
 mindenki hallgat”

Bár a Kányádi-vers a középkori háborúk krónikás költészetét idézi, s nem nehez előképei között felfedezni a *Krónikás ének 1918-ból* című Ady-művet sem, nyilvánvalóak a költemény újdonságai. A krónikás-tárgyilagos megszólalás, az önmegszólítás („csak hős ne légy”) és a közösség nevében szólás váltakozása, az allúziók sokasága, a mozaikos szerkesztés, az illúziótlanság mind azt mutatják, hogy Kányádi kezén megújult, korszerűbbé vált (s nem csupán a XIX. századi mintákhoz, hanem Reményik hasonló alkotásaihoz képest is) ez a közösségi vers-típus.

A továbbiakban olyan költeményekre kívánom felhívni a figyelmet, melyek nem hordozzák ugyan e típus minden jegyét, a korabeli olvasók mégis a problémáikat kifejező, azokra reagáló alkotásokként értelmezték őket. Ilyen például Áprily nevezetes verse, a *Tetőn*. „Ősz nem sodort még annyi árva lombot,/ annyi riadt szót: Minden összeomlott...” – indul a költemény, természeti képpel téve szemléletessé az 1918-as év őszenek közösségi életérzését. (A „Minden összeomlott” megállapítás itt nem csupán a háborús vereségre, hanem a kezdődő román hatalomváltásra is vonatkozik.) A második versszakban megszólaló, nyugtalanságát panaszoló lírai én az emberi közösség lakóhelyéről, a valóságosan és átvitt értelemben is sötét, ködös völgyből a hegyek világába menekül, hogy nyugalmat találjon, s ezt meg is

leli a verőfényes környezet s a barátságos gesztusú, vendégszerető román pásztor révén. A versben alakot öltő személyiség egyéni jegyekkel alig bír, annyit tud csak meg róla az olvasó, hogy zaklatott, ideges. Érzései megegyeznek a közösséggel, problémájának megoldása pedig példaként kínálkozik az egész közösség számára. Ezért is válhatott a *Tetőn* az első jelentős transzszilván költeménnyé, s ezért szükséges megemlékezni róla, ha a közösségi reprezentáció megnyilvánulásait kutatjuk az erdélyi magyar lírában.

Áprily allegóriájának, a fogságban, háziállatok között felnövekvő szarvasborjú történetét előadó alkotásnak, *Az irisórai szarvasnak* ugyancsak egyszerre van (lehet) személyes és közösségi vonatkozása. Áprily épp e sejtelmes többértelműséggel lép túl a XIX. századi példákra, melyek többnyire meglehetősen átlátszó, könnyen megfejthető allegóriák.

Áttételesen jut kifejezésre a közösségi panasz s az együvé tartozás érzése Áprily első drámájában, a trójai mondanakör egyik epizódját megelevenítő *Idahegyi pásztorokban*. A rejtett (s helyenként nem is olyan nagyon rejtett) párhuzamokkal teli lírai dráma pásztor szereplői ilyen megjegyzéseket tesznek világukra:

„THYRSIS.	Mit hoz ránk az éjjel?
KORYDON. Agelos bátya –!	
OINONE.	Jaj – mi lesz velünk?
KYKLOPOS. Hektor halott –	
OINONE.	Jaj –
KYKLOPS.	Perje száll a széllel –
PÁON. Agelos bátya –!	
AGELOS.	Mit hoz reggelünk?
KORYDON. Kerget a tél –	
PÁON.	Jaj –
KORYDON.	Hóval és homállyal –
KYKLOPS. Skamander síkján ellenség örül!	
THYRSIS. Mi lesz velünk?	
AGELOS.	Hol telelünk a nyájjal?”

A mű ugyanakkor – a transzszilvanizmus jegyében – vigaszt is sugall: „Derekre köd jön, hóhullás a ködre,/ aklok meleg homálya vár reánk./ De zúgva hív tavasszal – zúg örökre/ áldott vizek hazája: vén Idánk.” Különböző áttételességgel, a közvettség számos más módján sok további (főként a húszas években keletkezett) Áprily-költemény ad hangot a közösség életérzésének (lásd pl.: *Antigoné; Holló-ének; A márványunk meséje*).

Más módon, más poétikai eszközök igénybevételével ad hírt később az erdélyi

magyar kisebbség kétségbeejtő helyzetéről Szőcs Géza. Az ő verstudósításaiban már nyomokban sincs jelen a pátosz s a mozgósítás vagy az útmutatás szándéka. *Csingacsguk látogatása a világosi villamossági üzletben* című, vendégszövegeket is tartalmazó, mozaikos szerkezetű költeményének például már a címe is a kisebbségi magyar s az indián sors párhuzamára utal, az indiánt megszólaltató részlete ráadásul arra céloz, hogy az erdélyi kisebbségi léthelyzetnél még a rezervátumi létezés is elviselhetőbb („Vidám napok a rezervátumban – morfondírozott – sejt, hajdanvolt fiatalkorom”). A költemény keserű szellemességgel és iróniával használja ki az *ellenállás* szó kétféle jelentésében rejlő lehetőséget („És ellenállás van-e még?” – kérdezi Csingacsguk a villamossági szaküzletben), s hasonlóan jár el a világos szóval is, melyre a ’48-’49-es szabadságharc bukását is idéző helynév s a melléknév azonosalakúsága ad alkalmat (lásd pl.: „JÖVŐNK: VILÁGOS”).

E költemény rokona az *Indián szavak a rádióban*. Itt is jelen van az erdélyi magyar–indián sorspárhuzam, s az összevetésben a magyar kisebbség helyzete bizonyul rosszabbnak: „Indián testvérem, nekünk már rezervátumunk sincsen./ Gettó, bantusztán, rezervátum jól fogna sokszor, egyik sincsen.” A nyomasztó helyzetből való kikerülés lehetőségét a költemény egy eljövendő indián katonai segítségben jelöli meg:

„egy napon néhány indián
a Bering szoroson át
akármilyen szoroson át
segítségünkre jön majd
segítségünkre jó majd
átvágja hozzánk magát.

Az indiánok nem hagynak cserben senkit.
Az indiánok nem hagynak cserben minket.”

Az ötlet abszurd, s a magyar kisebbség helyzetének reménytelenségét szemlélteti. A közép-európai rendszerváltások hatására az erdélyi magyar lírában felbukkan a közösség további sorsával kapcsolatos remény is.

„A nehezen megint csak túl vagyunk,
nem érzi nyomás süvegét agyunk,
a szív szorong csak, hitetlenkedik:
vajon ma végre felragyoghat itt
a semmiből teremtett új világ? –
Ó, iskoláim, drága iskolák!”

– írja például 1990-ben Lászlóffy Aladár (*Ó, iskoláim, drága iskolák!*). A bizakodás nem tart sokáig, ám ennek okait s lírai vetületét e rövid tanulmány már nem kívánja vizsgálni. A Trianontól a kommunista rendszerek bukásáig tartó időszak áttekintése is igen hiányos. Nem esik szó benne a tárgyalt szerzők további közösségi vonatkozású műveiről, nem szól Király László *Halljátok-e a dalt* vagy épp Farkas Árpád *Alagutak a hóban* című alkotásáról és sok más jelentős műről, melyekben az erdélyi magyar közösség sorsa hangot kap. Ám talán e néhány példa is felvázolja azt a színes spektrumot, mely az erdélyi magyar líra e vonulatán belül 1920 és 1990 között egyként magában foglalja a közösség érdekében szólás közvetlen, nyílt beszédmódjait, az ilyen típusú megszólalás közvetett, áttételes változatait (allegória, példázat, sorspárhuzam, ironikus és groteszk elemeket halmozó, „játékos” megnyilvánulás) s a közösségi gondot magángondként panaszoló beszéd típusokat.